

Сергій Попович (м. Київ)

Олена Лугова – історик, краєзнавець, туризмолог (до 90-річного ювілею)

20 липня 2018 р. знаному історичу, відомому краєзнавцю, авторитетному туризмологу Олені Іллівні Луговій виповнилося 90 років. Усе її творче життя було присвячено самовідданому служінню історичній науці, краєзнавчому руху та вітчизняній туристично-екскурсійній справі.

О. І. Лугова. 1999 р.

О. І. Лугова.
1951 р.

О. І. Лугова
у робочому
кабінеті.
1982 р.

Народилася О.І. Лугова у м. Києві. Її батьки походили з робітничих династій, які працювали на цукрових заводах Київщини та Чернігівщини. У 1927 р. родина переїхала до Києва, де наступного року й народилася майбутній науковець. У молодій родині панував культ книги, знань, шанобливого ставлення до історико-культурної спадщини. Батько Ілля Полікарпович, мама Олександра Гаврилівна та старша сестра Наталія багато читали, спільно обговорювали прочитане, ділилися думками, дискутували, що викликало у маленької дівчинки жвавий інтерес до читання. Ще до школи Олена самотужки навчилася читати й з того часу любов до книги (особливо історичної) не залишала її упродовж життя і, значною мірою, обумовила вибір майбутнього фаху.

Щойно виповнилося 16 літ, у жовтні 1944 р. вона успішно складає вступні екзамени і стає студенткою першого курсу історичного факультету Чернівецького державного університету, де навчається упродовж двох років, а потім переводиться на третій курс до Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка. Неймовірно тяжкі умови життя та навчання у лихоліття во-

енної доби та перші повоєнні роки не тільки не зламали волю юної дівчини-студентки, а й загартували її характер, ще більше зміцнили непереборне прагнення до знань, інтерес до наукового дослідження історії. Талановита та працелюбна студентка наполегливо студіювала навчальні дисципліни, здійснювала перші наукові розвідки, викликаючи повагу викладачів і своїх (у переважній більшості набагато старших) однокурсників, у тому числі й фронтовиків. Диплом з відзнакою став закономірним підсумком її п'ятирічного університетського навчання за спеціальністю «Історія України».

Після закінчення університету молодого фахівця було направлено на роботу до Корсунь-Шевченківського педагогічного училища, де вона у 1949-1950 рр. обіймала посаду викладача історії. Цей перший трудовий рік залишив помітний слід в її біографії, адже вона набувала не тільки педагогічного, але й життєвого досвіду в живому спілкуванні зі студентами, колегами-викладачами, представниками влади, побачила справжнє життя простого люду. Особливо жахнуло випускницю столичного університету нестерпно тяжке становище повоєнного села, що

було зовсім не кращим тієї безрадїсної картини, яку ще сотню років тому описав Кобзар у вїрші «І вирїс я на чужинї». Адже, як і за крїпаччини, так і на теренах тогочасної Корсуньщини «село неначе погорїло», «чорнїше чорної землі блукають люди» ... Про реалїї селянського життя вона дїзнавалась не з чуток, а завдяки власним спостереженням, оскїльки компартїйне начальство зарахувало її до складу спецбригади, що їздила селами району й мало не силомїць вибивала з селян згоду у черговий раз купувати облїгації державного займу. Враження, набутї у селах, випалених вїною та доведених до вїдчаю більшовицьким режимом, на все життя вїдклалися в її пам'ятї, зародили зневіру в людянїсть, справедливїсть і прогресивнїсть радянського ладу.

Безмежно закохана в історїю дипломована викладач-історик прагнула серйозної наукової діяльностї, що й спонукало її до повернення до Києва. Доля їй посміхнулася і 12 жовтня 1950 р. Лугову було зараховано на посаду молодшого наукового співробітника воєнно-історичного вїдділу Інституту історїї України АН Української РСР. Наступнї майже чотири десятилїття її плїдної наукової діяльностї пов'язано саме з цїєю провідною вїтчизняною академічною установою, що здїйнювала науковї дослідження на теренї історїї.

Молода дослідниця почала працювати в Інститутї історїї України в надзвичайно складний перїод його функціонування. Справа в тому, що пїсля прийняття ЦК КП(б)У постанови «Про полїтичнї помилки і незадовільну роботу Інсти-

туту історїї України Академїї наук УРСР» вїд 29 серпня 1947 р. в республїці все ще продовжувалась широка кампанїя таврування Інституту та цькування його співробітників у партїйно-радянській пресї, наукових виданнях, на всїляких компартїйних нарадах, засїданнях, зборах, активах та їн. Усї праці, пїдготовленї науковцями упродовж 13 років їснування Інституту, трактувались як «антимарксистські» чи такї, що мали «грубї полїтичнї помилки та спотворення буржуазно-націоналїстичного характеру». Неодноразово пїдкреслювалося, що вченї «не викрили фальсифікаторів», «не розкрили», «не впорались», «не показали», «не розробили»¹. Також цїєю постановою було жорстко визначено, що «завдання... усїх комунїстів-істориків полягає в тому, щоб якнайшвидше виправити допущенї помилки та спотворення, пїдняти питання історїї України на високий рївень марксистсько-ленїнсько-сталїнського вчення, твердо поставити справу вивчення історїї українського народу на більшовицькї рейки й остаточно викорчувати націоналїстичну фальсифікацію історїї українського народу»². Звичайно, таке бруталне втручання вищого республїканського компартїйного органу в діяльнїсть провідної історичної установи вкрай негативно позначалось на рївнї наукових досліджень, пригнїчувало вчених, по сутї вбивало вільну історичну думку, нав'язувало необхїднї для обслуговування більшовицької ідеологїї напрями та тематику досліджень, жорстко цензурувало зміст видань.

Жовтнева демонстрація. 1953 р.
Перший лїворуч Ф. П. Шевченко, третя праворуч О. І. Лугова

О. І. Лугова. 1953 р.

Та попри ідеологічний диктат радянського режиму вчені Інституту проводили значну науково-дослідну роботу різних періодів вітчизняної історії. Так, на початку 1950-х рр. першорядною для дослідження (у контексті відзначення 300-річчя) стала тема входження України до складу Московської держави. Визначною подією став вихід друком фундаментального тритомного збірника документів і матеріалів «Воссоединение Украины с Россией», що вводив у науковий обіг значний масив нової історичної документалістики. Разом з досвідченими на-

уковцями, безпосередню участь у підготовці зазначеного видання взяла молода дослідниця О.І. Лугова, яка увійшла до групи укладачів першого тому. Без перебільшення, така масштабна наукова робота відіграла надзвичайно важливу роль у професійному зростанні історика-початківця, оскільки дала можливість зануритися в атмосферу цілої епохи вітчизняної історії, осмислити та зрозуміти перебіг історичних процесів, мотиви діянь і вчинків героїв тієї доби, вплив тогочасних подій на життя наступних поколінь українців. Їй випала щаслива для історика доля

О.І. Лугова. 1959 р.

Зліва направо: О.І. Лугова, О.М. Апанович, К.І. Стецюк, О.С. Компан

Зліва на право: академік П.Т. Тронько, О.І. Лугова, Ю.З. Данилюк

працювати з оригіналами документів історичної ваги. Непідробний інтерес викликала робота з документами, що виходили з під пера відомих історичних особистостей – монархів, гетьманів, старшини, урядовців різних рангів, релігійних діячів та ін. Усвідомлення подиху та ритму історії, власної причетності до великої наукової справи, а разом з тим, й щирі людські емоції охоплювали її, коли рука торкалася, наприклад, універсалів і листів гетьмана Богдана Хмельницького, який не тільки підписував їх своїм ім'ям, прізвиськом і титулом, але й залишав напис «рука власна». Для опрацювання документів довелося також наполегливо студіювати давньоукраїнську мову та палеографію, що значно поповнило її професійний дослідницький інструментарій.

У жовтні 1953 р. О.І. Лугову переводять на посаду молодшого наукового співробітника відділу історії капіталізму, з яким і було пов'язано подальшу багаторічну наукову діяльність і становлення її як зрілого фахівця-історика. З середини 1950-х рр. пріоритетними напрямками наукових досліджень відділу стали проблеми історії робітничого класу та селянства, їх боротьба за поліпшення свого соціально-економічного становища у руслі загальноросійського революційного руху на різних етапах історичного поступу. Під керівництвом завідувача Ф.Є. Лося, визнаного дослідника історії України кінця XIX - початку XX ст., відділ став провідним центром дослідження важливих тематичних напрямів у вітчизняній історичній науці та підготовки цінних видань – монографій, енциклопедій, довідників, збірників документів та ін.³ Свою наукову діяльність у відділі капіталізму О.І. Лугова здійснювала у співпраці з такими вченими як Ф.Є. Лось, М.Н. Лещенко, Г.Я. Сергієнко, І.С. Слабеєв, Й.Т. Щербина, що також позначилось на підвищенні її фахового рівня.

Етапним підсумком раннього періоду дослідницької діяльності О.І. Лугової та своєрідним підтвердженням її наукової спроможності став захист кандидатської дисертації на тему «Сільськогосподарський пролетаріат півдня України в другій половині XIX ст.», виконаної під науковим керівництвом Ф.Є. Лося. До речі, захист відбувся 13 березня 1961 р. і пошукувачка, яка мешкала у київській місцевості Куренівка, добираючись манівцями, лише дивом встигла своєчасно прибути на засідання спеціалізованої

вченої ради, оскільки саме в цей день у Києві сталася Куренівська трагедія – страшна техногенна катастрофа, коли гігантський селевий потік з Бабиного Яру, прорвавши захисну дамбу, частково затопив промисловий та житловий масив міста Куренівку, спричинивши численні людські жертви та руйнування міської інфраструктури.

У 1960-х рр. у руслі магістральних напрямів наукових досліджень відділу історії капіталізму О.І. Лугова продовжувала вивчати вітчизняну соціально-економічну історію, зосередившись на її окремих тематичних і регіональних аспектах, зокрема, проблемі зародження та формування сільськогосподарського пролетаріату на південноукраїнських теренах. Результатом її багаторічної копійної роботи у зазначеній проблематиці стала монографія «Сільськогосподарський пролетаріат півдня України в період капіталізму», що вийшла друком у 1965 р. У виданні розкрито питання розвитку капіталістичних відносин у сільському господарстві півдня України у другій половині XIX ст., формування сільськогосподарського пролетаріату в цьому регіоні, здійснено аналіз його чисельності, національного складу, умов праці та заробітної плати, охарактеризовано територіальні робітничі ринки, а також досліджено початковий етап боротьби сільськогосподарського робітництва за покращення свого соціально-економічного становища. У цілому значення цієї праці полягає у завершенні концепції зміни соціально-класової структури населення України під впливом розвитку капіталістичних відносин. Ця публікація мала значний успіх серед широкого загалу вчених-істориків, на неї часто посилались як вітчизняні, так і зарубіжні науковці, її систематично включали до історіографічних праць і тематичних бібліографічних оглядів. Змістом монографії, а особливо методами дослідження, якими послуговувалася автор у процесі її підготовки, зацікавилися і в Москві, в Інституті історії Академії наук СРСР, куди Олену Іллівну Лугову запросили для наукової доповіді, яку вона блискуче й виголосила перед тодішньою елітою радянської історичної науки, засвідчивши, тим самим, високий рівень досліджень української історичної школи.

У цей період життя О.І. Лугова багато, натхненно та плідно працювала, зростав її науковий потенціал і професійний авторитет, вона була на піднесенні, ставила перед собою сміливі

завдання, планувала нові звершення на життєвій та науковій нивах, диверсифікувала коло професійного та громадського спілкування. Її наукові погляди й особистісний світогляд विकристалізувалися та огранювалися під впливом взаємодії та творчого спілкування з такими яскравими особистостями в тогочасному інтелектуальному середовищі Інституту історії як І.О. Гуржій, Ф.П. Шевченко, М.Ю. Брайчевський, О.С. Компан, О.М. Апанович, Я.І. Дзира та ін. Досліджуючи дожовтневий період вітчизняної історії, вони прагнули до об'єктивного висвітлення суспільних процесів, неупередженого осмислення історичних подій і фактів, їхні праці ґрунтувалися на глибокому аналізі першоджерел на відміну від таких, що спиралися на тогочасні радянські ідеологи. Відтак, їхні узагальнення та концепції часто не збігалися з офіційною партійною оцінкою історії досоціалістичних формацій, а самі вони зазнавали переслідувань і гонінь з боку тодішньої влади. Вони постійно обговорювали актуальні проблеми історичної науки, передусім, дожовтневого періоду, ділилися своїми напрацюваннями та здобутками, дискутували про методи дослідження та зміст публікацій, спільно з фахівцями інших галузей знань (археологами, етнографами, культурологами, релігієзнавцями, архітекторами, реставраторами та ін.) з натхненням працювали у створеному в 1965 р. Українському товаристві охорони пам'яток історії та культури, читали лекції у республіканському та міському осередках товариства «Знання», консультували місцевих екскурсоводів і гідів, а іноді й самі розробляли та проводили екскурсії. Для Олени Іллівни вони були старшими колегами-наставниками, до думки та професійних порад яких вона дослухалась, надзвичайно шанувала та цінувала їх як принципових і поважних вчених, щирих українських патріотів, самодостатніх, творчих і цікавих особистостей. Особливо теплими та щирими були її взаємини з визнаним вченим-медієвістом, доктором історичних наук Оленою Станіславівною Компан, яка стала для неї справжньою наставницею у науці та порадицею у житті, навчила працювати з першоджерелами та літературою, детально ознайомила з методикою та основними етапами підготовки й захисту дисертаційних досліджень, була прикладом наукової об'єктивності та принциповості.

У контексті системних досліджень відділу історії капіталізму та, зважаючи на коло власних наукових інтересів, О.І. Лугова за порадою визначного дослідника соціально-економічної та політичної історії України нового часу, доктора історичних наук, члена-кореспондента Академії наук Української РСР Івана Олександровича Гуржія починає активно працювати над докторською дисертацією на тему «Соціальна структура населення міст України у другій половині XIX століття». У процесі ретельного опрацювання величезного масиву архівних джерел, збірників документів, статистичної інформації, наукової літератури та періодичних видань дослідницею було зібрано матеріал для статті «Про економічне становище України в період капіталізму», що вийшла друком в «Українському історичному журналі» (1967, № 3).

У зазначеній публікації О.І. Лугова вперше в українській радянській історіографії здійснила спробу поставити питання про колоніальне становище України у складі Російської імперії в період капіталізму. Розкриття цієї проблеми мало велике значення для об'єктивного висвітлення національно-визвольного руху в Україні, дослідження процесів державотворення, умов формування української нації. Історик вірно зазначала, що гноблення українців у царській Росії відбувалося в усіх сферах суспільного буття – в економіці, політиці, культурі; дала чітку та конкретну відповідь на питання, що ж являла собою на практиці економічна колонізація національних окраїн Російської імперії, у тому числі й українських теренів: «Це, перш за все, проникнення російських підприємців, купців, російських капіталів в економіку цих територій, населених іншими народами, утворення нових капіталістичних відносин, якщо їх тут не було раніше, або витіснення місцевих підприємців, якщо такі відносини уже склалися»⁴.

Загалом глибокий аналіз соціально-економічного та політичного становища України у другій половині XIX ст. дозволив автору дійти висновку, що вона «мала всі ознаки колоніальної залежності від російського царизму. Україна великою мірою була джерелом сировини та ринку збуту товарів для російського капіталізму, а його вкладення тут давали високі прибутки. В умовах колоніальної залежності особливо тяжким було становище трудящих мас – робітників і селян. Їх експлуатували не тільки свої поміщики та капі-

талісти, а також російські та іноземні підприємці. Трудящі сплачували величезні податки, що йшли до казни російського царизму, найбільше страждали вони і від національного гноблення... щодо України царський уряд вів курс на повну русифікацію українського народу, на невизнання його прав як нації. Це, по суті, перекреслювало не тільки минуле українського народу, але і його майбутнє. Як нація він був приречений на загибель»⁵.

Незважаючи на те, що за рішенням редколегії «Українського історичного журналу» статтю було надруковано «в порядку обговорення», тобто, в плані постановки проблеми, започаткування наукової дискусії, її зміст і висновки категорично не сподобалися керівним компартійним органам, оскільки не вписувалися в рамки офіційної ідеологічної концепції про «єдність і багатівікову непорушну дружбу» російського та українського народів, їх «самовіддану боротьбу проти спільного класового ворога». Автор статті, а також голова редколегії журналу Ф.П. Шевченко, який дозволив її надрукувати, піддалися нищівній критиці з боку ЦК КПУ та зазнали гоніння в Інституті історії. Особливо дісталось від ідеологічних ревнителів режиму та функціонерів від науки О.І. Луговій, яка мало не позбулася посади в Інституті, упродовж п'яти років їй фактично було заборонено друкуватися, унеможливлено захист докторського дисертаційного дослідження. Це, до слова, про «свободу» наукових дискусій та можливість «вільного» висловлення вченими власної думки з важливих проблем вітчизняної історії в умовах тотального панування фальшивих комуністичних догм.

Звичайно ж, Олена Іллівна повною мірою усвідомлювала можливі наслідки виходу в світ публікації подібного змісту, та попри все, переконана в об'єктивності та істинності своєї аргументації, напрацьованої у процесі багаторічних досліджень, виявила наукову сміливість і принциповість, чітко позначила власну позицію в середовищі професійного спілкування. Без перебільшення, твердження та висновки науковця, опубліковані понад півстоліття тому, й досі не втратили своєї актуальності та наукової значущості, оскільки допомагають зрозуміти природу російського експансіонізму в усіх його проявах та знайти протидію йому на сучасному етапі.

Відгомін цієї публікації та пов'язаних з нею подій ще довго позначався на професійній діяльності та повсякденному житті О.І. Лугової, яка упродовж багатьох років перебувала під наглядом кадебістів як «неблагонадійна», «інакомисляча», «схильна до націоналізму» особа. Так, у «Меморандумі Комітету державної безпеки Української РСР щодо окремих співробітників Інституту історії АН УРСР» від 12 грудня 1974 р., зокрема, зазначається: «Лугова підтримувала близькі стосунки зі звільненими з інституту за націоналістичну діяльність Компан О.С., Брайчевським М.Ю., Апанович О.М. Спільно з О. Компан у 1968 та 1969 роках відвідувала збіговиська біля пам'ятника Т.Г. Шевченку, серед близького оточення заявляла про “утиски української мови та літератури”»⁶. Це є переконливим свідченням того, що Олена Іллівна не зламалася під тиском партійних і «компетентних» органів, залишалася вірною своїм переконанням, не зраджувала дружбі й морально підтримувала звільнених з роботи колег-істориків, відверто симпатизувала дисидентському руху.

Поскілки продовжувала діяти негласна заборона на випуск її одноосібних публікацій, дослідниця змушена була, головним чином, зосередитись на участі в підготовці колективних видань вчених Інституту історії АН УРСР. Зокрема, була одним з авторів третього тому «Истории Украины» (К., 1971), у складі редколегії брала участь у підготовці до друку монографії «История рабочего класса Украины» (Т. 3. – К., 1971), у співавторстві підготувала видання «Революційна боротьба трудящих України в 1905-1907 рр.» (К., 1980), написала передмову та виступила старшим упорядником збірки документів і матеріалів «Зародження робітничого класу на Україні. Середина XVIII ст. –1861 р.» (К., 1982) та ін.

Попри часто упереджено-насторожене ставлення керівництва, пов'язане з її науковою діяльністю та громадянською позицією, О.І. Лугова користувалась заслуженим авторитетом серед переважної більшості колег і була в 1970-х рр. одним з провідних фахівців з проблем соціально-економічного розвитку України у другій половині XIX ст. Саме тому, коли перед колективом Інституту було поставлено надзвичайно важливе завдання підготовки восьмитомної «Історії Української РСР», її було введено до складу авторського колективу з написання третього тому

цього академічного видання (К., 1978). За свідченням головної редакційної колегії видання, членів редколегії третього тому, рецензентів і колеґ О.І. Лугова гідно впоралась із завданням підготовки своєї частини тексту і дала розгорнуте полотно політичної ситуації, економічного становища та культурного розвитку України в другій половині ХІХ ст. По суті, це була перша у вітчизняній історіографії оригінальна наукова праця, що в такому концентрованому й узагальненому викладенні розкрила соціально-економічний розвиток України у зазначений період. Крім того, вона склала хронологічний показник третього тому, а також у співавторстві з Т.І. Лазанською розробила оригінальні тематичні карти «Робітничий рух на Україні в 60-90-х роках ХІХ ст.» і «Розвиток промисловості на Україні в 90-х роках ХІХ ст.», що вперше було введено до наукового обігу.

Окремий та надзвичайно плідний період наукової діяльності О.І. Лугової пов'язано з підготовкою фундаментального 26-ти томного видання «Історія міст і сіл Української РСР». Це була дійсно унікальна наукова праця, що не мала аналогів у світі. На різних етапах до неї було залучено понад 100 тис. осіб. Головним ініціатором, натхненником і рушієм цього масштабного проекту був видатний вітчизняний вчений, академік П.Т. Тронько. З метою втілення в життя такого грандіозного задуму в 1963 р. в Інституті історії було створено спеціальний структурний підрозділ – відділ історії міст і сіл УРСР, зорієнтований на роботу з авторськими колективами та редакційними колеґіями відповідних томів. До цієї справді загальноукраїнської справи безпосередньо долучилася й О.І. Лугова, яка обіймала посаду старшого наукового співробітника вище зазначеного відділу. Коло її першорядних завдань на той час складалось з цілого комплексу науково-навчально-методичних й організаційних заходів, а саме: підбір і навчання авторів статей; їх систематичне наукове та методичне консультування; організація редагування та рецензування матеріалів; налагодження взаємодії та співпраці всіх учасників проекту – авторів, рецензентів, консультантів, редакторів, бібліографів, архівістів, фотографів, ілюстраторів, ентузіастів-краєзнавців та ін.; спілкування з обласним компартійним керівництвом, відповідальним за організаційну допомогу та ін. Для надання конкретної практичної допомоги на місцях доводилося регу-

лярно виїжджати у багатоденні відрядження, особливо частими були відвідини Київщини, Дніпропетровщини, Чернігівщини, Херсонщини, Запоріжжя, Закарпаття. Недарма прізвище дослідниці внесено до списку редакційних колеґій томів зазначених областей, перевиданих російською мовою. Окрім того, О.І. Лугова й сама написала чимало статей для різних томів (наприклад, 12 для тому «Київська область»), що за структурою, змістом, стилем викладення матеріалу стали для місцевих авторів взірцем у процесі написання ними власних текстів. Разом з тим, взаємодія з авторами з різних куточків України, дослідження місцевої історії, конкретних населених пунктів сприяли становленню О.І. Лугової як вченого-краєзнавця. У цілому, незважаючи на низку недоліків, підготовка цього фундаментального видання дала значний поштовх розвитку краєзнавчого руху в Україні, започаткувала новий напрям вітчизняної історіографії, активізувала пам'яткоохоронну діяльність.

У 1980-х рр. О.І. Лугова працювала у відділі історико-краєзнавчих досліджень, створеному у 1979 р. за ініціативи академіка П.Т. Тронька, який і став його першим завідувачем. Спільно з колеґами вона розробляла теоретичні проблеми історичного краєзнавства, забезпечувала науково-методичне керівництво підготовкою праць з історії міст і сіл, промислових і сільськогосподарських підприємств, працювала над підготовкою нового багатотомного видання «Звід пам'яток історії та культури України», узагальненням досвіду діяльності історичних і краєзнавчих музеїв, редагуванням і рецензуванням історико-краєзнавчої та туристично-екскурсійної літератури. Завдяки наполегливій пошуково-дослідницькій роботі науковців відділу у 1986 р. було видано колективну монографію про одне з найвідоміших підприємств України «Історія заводу «Арсенал» імені Леніна», одним з авторів якої стала О.І. Лугова. Вона також увійшла до складу авторського колективу монографічного видання «Історичне краєзнавство в Українській РСР», в якому вперше у вітчизняній історіографії на багатій джерельній базі висвітлено процес становлення та розвитку форм, напрямів і змісту історичного краєзнавства як складової історичної науки та краєзнавчого руху, а також здійснено спробу розкрити теоретичні питання та узагальнити на цій основі величезний практичний досвід історико-краєзнавчої діяльності в Україні.

Якщо у перші роки діяльності відділу пріоритетними були питання створення теоретико-методологічних засад розвитку краєзнавства та конкретні історико-краєзнавчі дослідження, то з другої половини 1980-х рр. зростає пам'яткознавча складова, пов'язана з підготовкою багатотомного енциклопедичного видання «Звід пам'яток історії та культури України». Науковці відділу приступили до визначення критеріїв відбору пам'яток і складання на їх основі «Словників пам'яток історії та культури». Зокрема, О.І. Лугова спільно з Л.В. Шевченко працювала над словником пам'яток Києва. Згодом для забезпечення найдієвішої допомоги місцевим редколегіям і авторським колективам у кожній області було створено спеціальні комплексні групи, до складу яких увійшли не тільки фахівці відділу, а й археологи, архітектори, мистецтвознавці з різних наукових установ, які редагували й рецензували статті відповідних розділів томів. Достатньо ефективно працювала група з підготовки тому Чернігівської області у складі В.О. Горбика, О.І. Лугової, О.Д. Кузмінської, Е.М. Піскової та ін., що однією з перших підготувала основу рукопису й передала його до Головної редакції «Зводу»⁷. Долучилася О. І. Лугова й до видання тому «Київ», зокрема здійснювала його наукове редагування, надавала методичну допомогу авторському колективу, стала співавтором розділу «Київ з околицею», активно працювала у складі редакційної колегиї (Кн. I. – Ч. I-II).

О.І. Лугова чудово розуміла нагальність підготовки нового покоління вітчизняних істориків. Напрацювавши упродовж багатьох років копійкою дослідницько-пошукової роботи вагомий науковий потенціал, вона щедро ділилася своїми здобутками з істориками-початківцями, виплекала цілу плеяду визначних вчених. Так, вона стала наставницею та науковим керівником дисертаційних досліджень Л.Е. Раковського, Є.П. Степанович, Т.І. Лазанської, Я.І. Бойка та ін.

Не припинила О.І. Лугова активної наукової діяльності і в Інституті туризму Федерації профспілок України, куди її в 1991 р. запросили на роботу і де вона пропрацювала майже два десятиліття. Звичайно, туристично-екскурсійна сфера діяльності суттєво вплинула на тематику її наукових досліджень, значно посиливши їхню краєзнавчу складову. Синергія туризму та краєзнавства сприяла формуванню та становленню туристичного краєзнавства – нового напрямку

загального краєзнавства України. Саме О.І. Лугова однією з перших вітчизняних вчених-краєзнавців активно взялася за вирішення вкрай назрілої проблеми наукової ідентифікації та вивчення туристичного краєзнавства. Зокрема, в основоположній праці (у співавторстві) «Туристичне краєзнавство як напрям загального краєзнавства України: питання теорії та генези» (2004 р.) вона обґрунтувала його теоретико-методологічні засади, конкретизувала сутність поняття, предмет, об'єкт, методи дослідження, завдання туристичного краєзнавства та форми організації туристично-краєзнавчої діяльності. Вона також дала чітке визначення туристичного краєзнавства як напряму загального краєзнавства, спрямованого на комплексне вивчення конкретної території для потреб туризму, що являє собою з одного боку – невід'ємну й органічну складову загального краєзнавства, а з іншого – туризмознавства, є зв'язуючою ланкою між цими двома галузями наукових знань. Досвідчений науковець О.І. Лугова повною мірою усвідомлювала, що розвиток туристичної справи неможливий без глибоких історико-краєзнавчих досліджень, без впровадження в практику роботи туристично-екскурсійних організацій їх результатів, наукових здобутків учених і краєзнавців-аматорів, без тісного контакту працівників туризму з науковими установами, вищими навчальними закладами, краєзнавчими музеями, бібліотеками, архівами, творчими спілками й об'єднаннями. Вона стверджувала, що поєднання краєзнавства та туризму є цілком обґрунтованим, логічним і закономірним.

Своїми науковими дослідженнями в галузі туристичного краєзнавства О.І. Лугова перекинула надійний місток співпраці між Інститутом туризму ФПУ, Інститутом історії України НАН України та Національною спілкою краєзнавців України. Координував цю співпрацю академік П.Т. Тронько. Робота щодо реалізації конкретних завдань туристично-краєзнавчих досліджень розпочалась з організації п'ятьох Всеукраїнських науково-практичних конференцій (Черкаси, 1992 р., 1994 р.; Рівне, 1993 р.; Косів, 1994 р.; Світязь, 1998 р.). Вдалося виявити та згуртувати широке коло дослідників у регіонах України, яких цікавила туристично-краєзнавча проблематика, та визначити завдання її вивчення. Це, у свою чергу, дозволило заснувати при Інституті туризму ФПУ періодичне видання «Туристично-

краєзнавчі дослідження», незмінним головою редколегії якого упродовж багатьох років був академік П.Т. Тронько. Протягом двох десятиліть (1991-2011 рр.) наукове редагування цього видання, а також безпосередню координацію туристично-краєзнавчими дослідженнями в регіонах України здійснювала О.І. Лугова. Вона також була науковим редактором цілої низки окремих тематичних збірників статей – «Розвиток туризму в Україні» (К., 1995), «Туристичні ресурси України» (К., 1996), «З історії вітчизняного туризму» (К., 1997), «Проблеми міжнародного туризму» (К., 1998, 2011) та ін. Унаслідок цієї вагомій науково-видавничій роботі до наукового обігу було введено величезний масив нової інформації з краєзнавчого вивчення регіонів для потреб туризму.

Необхідно відзначити, що О.І. Лугова була також ініціатором формування інноваційної навчальної дисципліни «Туристичне краєзнавство» та введення її до навчальних планів і програм закладів вищої освіти України, що здійснюють підготовку майбутніх фахівців вітчизняної сфери туризму. Цю дисципліну вона

упродовж кількох років успішно викладала студентам Інституту туризму ФПУ. Багаторічна та багатогранна плідна навчально-науково-методична діяльність у сфері туризму та галузевій системі підготовки кадрів дають підстави вважати О.І. Лугову одним з найавторитетніших вітчизняних туризмологів.

Насамкінець, варто зазначити, що колеги-науківці, викладачі та студенти, широкий загал краєзнавців і фахівців туризму шанують Олену Іллівну Лугову як поважного вченого, визначного дослідника вітчизняної історії, чудового викладача, мудрого наставника, приємну у спілкуванні колегу, яскраву самодостатню цікаву особистість. І нині ювілярка не втратила живого інтересу до наукової діяльності та буремного сьогодення. Однак, особливо хвилює її як людину та патріота зміцнення української державності, захист її від агресивних зазіхань, беззавітне відстоювання незалежності, про яку вона так мріяла разом зі своїми однодумцями в молоді літа й внесла значний внесок у її набуття. Вона цінує кожен мить життя і свято вірить у світлу долю України!

Джерела та література

1. Рубльов О. С., Юркова О. В. Інститут історії України НАН України: Віхи історії (1936-2006). Інститут історії України НАН України. 1936-2006 / відп. ред. В. А. Смолій. Київ, 2006. С.17.

2. Постанова ЦК КП(б)У «Про політичні помилки та незадовільну роботу Інституту історії України Академії Наук УРСР» від 29 серпня 1947 р. У лещатах тоталітаризму: Перше двадцятиріччя Інституту історії України НАН України (1936-1956 рр.): зб. док. і матеріалів: у 2 ч. / відп. ред. В. А. Смолій. Київ, 1996. Ч. 2. С. 88.

3. Крижановська О.О., Лазанська Т.І., Степаненко Г.В. Відділ історії України ХІХ – початку ХХ ст. Інститут історії України НАН України. 1936-2006 / відп. ред. В. А. Смолій. Київ, 2006. С.72.

4. Лугова О. І. Про економічне становище України в період капіталізму // Український історичний журнал. 1967. № 3. С.17.

5. Там само. С. 24.

6. Меморандум КДБ УРСР ЦК КП України щодо окремих співробітників Інституту історії АН УРСР від 12 грудня 1974 р. Інститут історії України НАН України: Друге двадцятиріччя (1957-1977): зб. док. і матеріалів / упоряд. О. С. Рубльов; відп. ред. В. А. Смолій. Київ, 2007. С. 337.

7. Горбик В.О., Гаврилюк Л.О. Відділ історико-краєзнавчих досліджень. Інститут історії України НАН України. 1936-2006 / відп. ред. В. А. Смолій. Київ, 2006. С.172-173.